

เรื่องที่ 13

ภูมิศาสตร์ภูมิภาคภายใต้กระแสวิพากษ์

บรรยายครั้งที่สิบห้า

แผนการบรรยายเรื่องที่ 13

ชื่อเรื่อง : ภูมิศาสตร์ภูมิภาคภายใต้กระแสวิพากษ์

หัวข้อบรรยาย

- 13.1 ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่
- 13.2 ภูมิภาคในฐานะเป็นการตอบสนองต่อกระบวนการของนายทุน
- 13.3 ภูมิภาคในฐานะเป็นศูนย์กลางของการสร้างเอกลักษณ์
- 13.4 ภูมิภาคในฐานะเป็นสื่อกลางสำหรับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- 13.5 สรุป

แนวคิด

1. แม้ภูมิศาสตร์ภูมิภาคจะสิ้นบทบาทในฐานะเป็นแกนกลางของวิชาภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคก็มิใช่จะไม่มีค่าเลย ภูมิศาสตร์ภูมิภาคยังคงมีความสำคัญแต่ก็ปรับตัวจนมีสภาพต่างจากภูมิศาสตร์ภูมิภาคต้นตำรับ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่เป็นการตอบสนองต่อพัฒนาการใหม่ ๆ ของทฤษฎีสังคม
2. ภูมิภาคในสมัยปัจจุบันให้ความสนใจแก่กระบวนการและโครงสร้างมากกว่า ภูมิภาคตามรูปแบบของฮาร์ทซอร์น
3. ภูมิภาคในความหมายของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่มีสามอย่าง คือ ภูมิภาคในฐานะเป็นการตอบสนองของท้องถิ่นต่อกระบวนการของนายทุน ภูมิภาคในฐานะเป็นศูนย์กลางของการสร้างเอกลักษณ์และภูมิภาคในฐานะเป็นสื่อกลางของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

วัตถุประสงค์

เมื่อบรรยายเรื่องที่ 13 เสร็จแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายได้โดยสังเขปเกี่ยวกับความหมายของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นแบบเฉพาะแห่งและความสัมพันธ์กับทฤษฎีสังคมของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่นี้
2. อธิบายความหมายของภูมิภาคใหม่ทั้งสามแนวโดยสังเขปได้ คือภูมิภาคในฐานะเป็นการตอบสนองต่อกระบวนการของนายทุน ภูมิภาคในฐานะเป็นศูนย์รวมของการสร้างเอกลักษณ์และภูมิภาคในฐานะเป็นสื่อกลางสำหรับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

ความนำ

จากการโจมตีคืบทยกเว้นของฮาร์ทซอร์น โดยนักภูมิศาสตร์แนวการจัดตัวทางพื้นที่ เช่น เซเฟอร์ บังก์ และฮาร์วี ภูมิศาสตร์แนวท้องที่ศึกษาเป็นอันสิ้นสุดสถานะความเป็นแกนกลางของวิชาภูมิศาสตร์ นักภูมิศาสตร์อเมริกันผู้หนึ่งกล่าวถึงภูมิศาสตร์ภูมิภาคในช่วงทศวรรษ 1950 เป็นต้นมา ว่า นักภูมิศาสตร์มีทางเลือกเพียงสองทาง ทางแรกคือการบรรยายลักษณะเฉพาะของภูมิศาสตร์ภูมิภาค และทางที่สองคือ การค้นหากฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งผลก็คือ ทางเลือกแรกไม่ได้รับการยอมรับอย่างไม่ต้องสงสัย (Unwin, 1992, p.115) แต่อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมเกี่ยวกับวิชาภูมิศาสตร์สมัยปัจจุบัน โดยทั่วไปก็ยังมิเนื้อหาเป็นภูมิศาสตร์ภูมิภาคพอสมควร สำหรับในวงวิชาการเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของไทย ตำราภูมิศาสตร์ที่มีอยู่โดยมากก็ยังคงตกย้ำให้นักศึกษาเห็นความสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ภูมิภาค (คุณัตร์ชัย พงศ์ประยูร, พ.ศ.2532, หน้า 59-68 เป็นต้น) จากข้อดังกล่าวนี้ ทำให้มีคำถามว่า ภูมิศาสตร์ภูมิภาคหมดความสำคัญแล้วจริงหรือ

หัวข้อบรรยาย 13.1

ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่

แม้ภูมิศาสตร์ภูมิภาคจะสิ้นสุดสถานะความเป็นแกนกลางของสาขาวิชาภูมิศาสตร์ แต่ภูมิศาสตร์สาขานี้ก็มีใช้จะหมดความสำคัญไปเสียทีเดียว แผนภูมิของแพททิสันดังที่แสดงในรูปที่ 2.1 แสดงให้เห็นถึงบทบาทของวิชาภูมิศาสตร์ภูมิภาคในฐานะองค์ประกอบของภูมิศาสตร์ที่เป็น “พหุนิยมเชิงปฏิบัติ” ฐานะนี้เองที่ทำให้ภูมิศาสตร์ภูมิภาคไม่อาจถูกทอดทิ้งได้ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคน โดยการปรากฏขึ้นมาของเหตุการณ์ที่เรียกว่าการปฏิวัติเชิงปริมาณก็ตาม

แม้ภูมิศาสตร์ภูมิภาคจะขึ้นห้อยอยู่ได้ แต่ก็มิได้หมายความว่า ภูมิศาสตร์ภูมิภาคสมัยปัจจุบันจะยังคงเป็นอย่างภูมิศาสตร์ภูมิภาคในสมัยฮาร์ทซอร์น คือภูมิศาสตร์ภูมิภาคที่ศึกษาการแยกความแตกต่างทางท้องที่ (areal differentiation) ในปัจจุบันนี้ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ตอนกลางทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา การเปลี่ยนของภูมิศาสตร์

ภูมิภาคในช่วงนี้นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถึงรากถึงโคน (ดูรายละเอียดใน Gilbert, 1988, pp. 208-24; Gregory, 1994, pp. 506-09 ซึ่งเป็นแหล่งที่มาหลักของเนื้อหาของเรื่องที่ 13 นี้)

กิลเบิร์ต (Gilbert, 1988, p.208) กล่าวถึงภูมิศาสตร์ภูมิภาคที่ถูกใช้งานอยู่ในช่วงนี้ว่าเป็น “ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่” (new regional geography) ทั้งนี้ กิลเบิร์ตกล่าวถึงสาเหตุของการปรากฏขึ้นมาของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่นี้ว่า เป็นการตอบสนองต่อพัฒนาการใหม่ในทฤษฎีสังคม โดยเฉพาะที่ชัดเจนก็คือ การหันกลับมายอมรับบทบาทของ “ตัวกระทำ” (agency) ภายใน “โครงสร้าง” (structure) เช่นเดียวกับการตอบสนองต่ออุดมการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนไป

สำหรับลักษณะของวิวัฒนาการของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่นั้น กิลเบิร์ตกล่าวว่า “เป็นแบบเฉพาะแห่ง” (specific) กล่าวคือ การวิเคราะห์วิวัฒนาการของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ แสดงว่า หลังจากช่วงเวลาแห่งการทုံมท่อย่างเกือบหมดสิ้นให้แก่การศึกษาระบบภูมิศาสตร์ และการเปิดให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมในพื้นที่แล้ว วิชาภูมิศาสตร์เริ่มมองระบบและโครงสร้างในฐานะเป็นสิ่งที่ “ถูกจำกัดให้อยู่ในท้องที่เฉพาะ” (localized) หนึ่ง ความเป็นแบบเฉพาะแห่งในที่นี้ มีความหมายแตกต่างจากความหมายของวิชาภูมิศาสตร์ภูมิภาคแบบดั้งเดิม สิ่งที่ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่กำลังศึกษาอยู่คือ การเชื่อมโยงที่สลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเชื่อมโยงประชาชนเข้ากับธรรมชาติ ทั้งนี้ โดยผ่าน “การกระทำของสังคม” (action of society) โดยการเชื่อมโยงดังกล่าวเป็นการเชื่อมโยงที่ถูกมองเห็นในความหมายทางเศรษฐศาสตร์การเมือง และ/หรือทางวัฒนธรรม

จากข้อแตกต่างระหว่างภูมิศาสตร์ภูมิภาคแบบดั้งเดิมและภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่นี้ กิลเบิร์ต กล่าวว่า นักภูมิศาสตร์จำเป็นต้องมีเครื่องมืออธิบายใหม่ เพื่อทำความเข้าใจระเบียบที่แตกต่างกันของแรงซึ่งสร้างความสอดคล้องต้องกันให้แก่ภูมิภาค แบบจำลองเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่ใช้อยู่สำหรับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและธรรมชาตินั้น ไม่สามารถนำมาใช้ได้โดยตรงกับการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมของภูมิภาคอีกแล้ว สิ่งที่น่าเป็นคือ ความคิดที่ว่า ภูมิภาคศึกษาจำเป็นต้องดำเนินภายในบริบทของทฤษฎีสังคม วิธีอธิบายภูมิภาคที่เหมาะสมเหล่านี้ กิลเบิร์ตกล่าวว่า ถูกค้นพบในวิชาสังคมศาสตร์ การวิเคราะห์ภูมิภาคทั้งในฐานะโครงสร้างและในฐานะกระบวนการได้กลายเป็นเรื่องทั่วไปของภูมิศาสตร์ภูมิภาคร่วมสมัยไปแล้ว การวิเคราะห์เหล่านี้แสดงให้เห็นโดยนัยถึงการแตกตัวออกจากประเพณีอดีต ภูมิศาสตร์ภูมิภาคที่ปรากฏขึ้นมา นี้ กิลเบิร์ตเรียกว่า “ภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวสังคมวิทยาศาสตร์” (social-scientific regional geography) ซึ่งยึดฐานคติใหม่เกี่ยวกับวิวัฒนาการของความหลากหลายทางสังคม

กิลเบิร์ตกล่าวถึงพัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ว่า มีอยู่สามแนวที่สัมพันธ์กัน ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ทั้งสามแนวนี้เป็นผลจากการเข้าใจใหม่ในภูมิภาค การก่อตัวของภูมิภาคและการเปลี่ยนรูปของภูมิภาค ทั้งสามแนวให้ความหมายของภูมิภาคที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งจะนำมากล่าวในหัวข้อบรรยายต่อไป

หัวข้อบรรยาย 13.2

ภูมิภาคในฐานะเป็นการตอบสนองของท้องถิ่นต่อกระบวนการของนายทุน

ภูมิภาคในฐานะเป็นการตอบสนองของท้องถิ่นต่อกระบวนการของนายทุนเป็นความหมายแรกของภูมิภาคตามแนวของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ ภูมิภาคในความหมายนี้นับว่าแพร่หลายที่สุด โดยเนื้อแท้แล้วภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวนี้สัมพันธ์กับนักภูมิศาสตร์จากประเทศที่ใช้ภาษาอังกฤษ แม้ว่าจะมีผลงานแนวนี้อยู่ในวรรณคดีที่พิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศสบ้างก็ตาม

ภูมิภาคในความหมายนี้ หมายถึง ภูมิภาคในฐานะเป็นการจัดตัวทางพื้นที่ของกระบวนการทางสังคม ในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ คือ วิธีในการผลิต (mode of production) การจัดเขตภูมิภาคการแบ่งงานกันทำในเชิงสังคม (regionalization of social division of labor) การจัดเขตภูมิภาคกระบวนการสะสมทุน (regionalization of capital accumulation) ซึ่งถูกจัดระเบียบในฐานะเป็นตาข่ายของกระบวนการสะสมทุนที่โยงใยระหว่างกัน ที่ให้ความหมายแก่ฐานทางอาณาเขต การจัดเขตภูมิภาคการผลิตซ้ำของกำลังแรงงาน (regionalization of reproduction of labor force) ซึ่งตรรกะของบุคคลเหล่านี้เชื่อมโยงภูมิภาคตลาดแรงงานเข้ากับการจัดตัวทางพื้นที่ของประชากร และการจัดเขตภูมิภาคกระบวนการทางการเมืองและทางอุดมการณ์ของการครอบงำที่ถูกใช้เพื่อผูกไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับการผลิต

จุดที่นักภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่แนวนี้ให้ความสำคัญมากที่สุดคือ บทบาทขั้นพื้นฐานของตรรกะของการหมุนเวียนของทุน (capital circulation) ภายในกระบวนการแยกความแตกต่างทางพื้นที่เหล่านี้ นักภูมิศาสตร์เหล่านี้ให้ความหมายภูมิภาคในฐานะที่เป็น “การต่อประกบที่เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ทางการผลิต” (concrete articulation of relation of production) ณ เวลาและสถานที่ที่กำหนด

อย่างไรก็ตาม มีข้อเรียกร้องทางภูมิศาสตร์ในมุมมองที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นไปอีก ข้อเรียกร้องดังกล่าวเสนอโดยนักภูมิศาสตร์ซึ่งให้ความสนใจในแรงงานและจิตสำนึกของแรงงาน ในฐานะเป็นแหล่งที่มาของการแยกความแตกต่างทางภูมิภาคที่สำคัญ ตัวอย่างเช่น ในวรรณกรรมที่เป็นภาษาอังกฤษ มีการพบการอ้างถึงภูมิภาคในฐานะเป็นกิจปฏิบัติทางแรงงาน (labor practice) ที่เป็นแบบเฉพาะแห่ง ในฐานะวัฒนธรรมที่มีลักษณะแตกต่างเป็นพิเศษ (distinct culture) และในฐานะความมีลักษณะเฉพาะภูมิภาค (regionalism) แต่สิ่งที่ย้ำกันอยู่เสมอก็คือ “ความเป็นแบบเฉพาะแห่งทางวัฒนธรรม” (cultural specificity) ของภูมิภาคนี้ มีฐานรากจากเศรษฐกิจการเมือง

การศึกษาภูมิภาคในแนวเศรษฐกิจการเมืองนี้มีฐานรากจากทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างไม่ต้องสงสัย หลักที่มั่นคงในแนวนี้คือ การศึกษาภูมิภาคที่ดีที่สุดก็คือ การศึกษาภายใต้กรอบงานทางภูมิภาค ซึ่ง ณ ภายในกรอบงานนี้ ความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตถูกมองในฐานะเป็นโครงสร้างที่มีชีวิต ซึ่งความสัมพันธ์ที่จำเป็นเหล่านี้มิใช่จะถูกมองว่าไม่มีลักษณะเป็นพื้นที่ที่เสถียร ในทางตรงกันข้าม นักภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่แนวนี้อ้างว่า ความสัมพันธ์เหล่านี้ถูกสร้างบนพื้นที่และอ้างอีกว่าภูมิภาคมีลักษณะเฉพาะ นักภูมิศาสตร์ภูมิภาคดังกล่าวยังมีโครงการที่จะยอมรับและเข้าใจความเป็นแบบเฉพาะแห่งทางภูมิภาคเหล่านี้ ความสนใจเป็นพิเศษมุ่งไปที่กระบวนการหมุนเวียนของทุนว่า ในสถานที่ที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ ในสถานที่ที่มีคุณลักษณะทางสังคมที่เป็นแบบเจาะจงอย่างหนึ่ง ๆ กระบวนการดังกล่าวดำเนินงานอย่างไร

แนวคิดในทางภูมิภาคแนวนี้นับว่าเป็นแนวคิดใหม่ในภูมิศาสตร์ภูมิภาค ความแตกต่างจากแนวคิดดั้งเดิมของแนวคิดนี้คือ ความสนใจดั้งเดิมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกันของประชาชนและธรรมชาติได้ถูกขยายให้ครอบคลุมสังคม ทั้งนี้ โดยถือว่าสังคมมีฐานะเป็นตัวกระทำขั้นพื้นฐานในการก่อรูปภูมิภาค ดังนั้น เนื้อหาของภูมิศาสตร์ภูมิภาคได้กลายเป็นความสัมพันธ์สามเส้า คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน สังคมและธรรมชาติ ความเด่นชัดของการก่อรูปของภูมิภาคศึกษาที่คู่ขนานเส้นทางใหม่เหล่านี้มีลักษณะหลายด้าน สิ่งที่มีความสำคัญโดยเฉพาะคือ ที่กิลเบิร์ตเรียกว่า “การกลั่นกรองแนวคิด” (conceptual refinement) ซึ่งสัมพันธ์กับศูนย์แห่งความสนใจของภูมิศาสตร์ภูมิภาค ในความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับการปรับตัวของประชาชนต่อโลกธรรมชาติ ทั้งนี้ กิลเบิร์ต กล่าวถึงกรณีนี้ว่า นักภูมิศาสตร์และเพื่อนร่วมงานในศาสตร์ทางพื้นที่ได้สำรวจมิติทางเศรษฐกิจของความสัมพันธ์เหล่านี้อย่างถึงแก่น บุคคลเหล่านี้มีส่วนร่วมกับผู้ปฏิบัติงานดั้งเดิมในความสนใจที่ลุ่มลึกเกี่ยวกับกิจกรรมการผลิต แต่ขอบเขตของบุคคลเหล่านี้มีขนาดใหญ่กว่า โดยครอบคลุมกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจ ซึ่ง

ภายในกระบวนการดังกล่าว การผลิตทางเศรษฐกิจได้ถูกสถาปนาขึ้นมาและถูกดัดแปลงในภูมิภาค

หัวข้อบรรยาย 13.3

ภูมิภาคในฐานะเป็นศูนย์รวมของการสร้างเอกลักษณ์

นอกจากภูมิภาคจะถูกมองในฐานะเป็นการตอบสนองของท้องถิ่นต่อกระบวนการของนายทุนซึ่งเป็นการมองจากมุมมองของภูมิศาสตร์มาร์กซิสต์แล้ว ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ยังมีอีกแนวทางที่ต่างจากภูมิศาสตร์ภูมิภาคตามแบบฉบับ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวนี้ แม้จะแพร่หลายน้อยกว่าแนวแรก แต่ก็น่าสนใจและเป็นทางเลือกสำหรับนักภูมิศาสตร์รุ่นใหม่ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวนี้ถือว่า ภายในความสัมพันธ์ทางสังคม เนื้อหาสำคัญของภูมิภาคศึกษาคือวัฒนธรรม

ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่แนวนี้มาจากวรรณกรรมที่เป็นภาษาฝรั่งเศส แม้ความสนใจทำนองเดียวกันนี้จะสืบหาได้จากผลงานของนักภูมิศาสตร์ที่พูดภาษาอังกฤษบางคนก็ตาม ตามทัศนะนี้ ภูมิภาคถูกให้ความหมายในฐานะเป็น “ชุดที่เป็นแบบเฉพาะแห่ง” (specific set) ของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ระหว่างกลุ่มกลุ่มหนึ่งกับสถานที่เฉพาะแห่งแห่งหนึ่ง

ฐานรากของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ทัศนะนี้คือ “ความรู้สึกร่วม” (awareness) ในบรรดาผู้อยู่อาศัยของภูมิภาค ที่มีวัฒนธรรมร่วมกันและมีข้อแตกต่างจากกลุ่มอื่นร่วมกัน ข้อนี้ขึ้นอยู่กับวิธีที่บรรดาผู้อยู่อาศัยเหล่านี้ให้ความหมายตนเองในฐานะกลุ่มกลุ่มหนึ่ง ในระหว่างกลุ่มอื่น ๆ ทั้งหมด ดังนั้น ภูมิภาคจึงเป็น “การถือเอาทางสัญลักษณ์” (symbolic appropriation) ในส่วนหนึ่งของพื้นที่โดยกลุ่มนั้นและเป็นองค์ประกอบทางเอกลักษณ์ของกลุ่มนั้น

แนวคิดที่ว่าด้วยภูมิภาคแนวนี้ดูเหมือนปรากฏขึ้นมาจากมุมมองที่แตกต่างกันหลายมุมมอง ข้อสันนิษฐานในความหลากหลายทางวัฒนธรรมแตกจากมุมมองในสังคมแบบมนุษยศาสตร์ ความจริงแล้ว “ภูมิภาคเอกลักษณ์” (identification region) นี้เป็นเนื้อหาของภูมิศาสตร์แนวมนุษยศาสตร์ทั้งในประเทศที่ใช้ภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส การสร้างแนวคิดที่ว่าด้วยภูมิภาคในความหมายทางวัฒนธรรมนี้กิลเบิร์ตกล่าวว่า เป็นความพยายามที่จะพลิกกลับมุมมองของภูมิภาคศึกษากลับคือ เป็นการเปลี่ยนจากภูมิภาคศึกษาของนักภูมิศาสตร์มาเป็นภูมิภาคศึกษาของผู้อยู่อาศัย ความห่วงใยที่สำคัญในแนวนี้คือ เรื่องจิตวิสัยและประสบการณ์ และเรื่องความมุ่งหมายภูมิภาคคือแนวคิดที่สร้างโดยประชาชน ซึ่งถูกใช้เพื่อรักษาความเรียบร้อยบนโลกธรรมชาติ

ภูมิภาคเป็นปรากฏการณ์ทางจิตวิทยาและความหมายเกือบทุกอย่างของภูมิภาคอ้างถึงภูมิภาคในฐานะเป็นองค์แห่งความหมายที่ติดแนบกับพื้นที่ที่เป็นแบบเฉพาะแห่ง (specific space)

สิ่งที่ต้องเข้าใจอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวนี้คือ ภูมิภาควัฒนธรรมนี้มิได้ถูกมองจากมุมมองที่เป็นแบบเฉพาะแห่งดังที่กล่าวมาแล้วแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังคงมีความหมายอื่นของภูมิภาคที่ให้โดยนักภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสำนักภูมิศาสตร์ฝรั่งเศส นักภูมิศาสตร์เหล่านี้ยืนยันในความหมายโดยรวม (collective meaning) ของภูมิภาคโดยอาศัยคุณลักษณะที่มีอยู่ร่วมกันของภูมิภาค ที่ชัดเจนคือ การให้ความหมายที่เป็นผลจากอิทธิพลของทฤษฎีโครงสร้าง ในความหมายนี้ สิ่งที่สำคัญคือ ชุดที่มีอยู่ร่วมกันของข่าวสารของการปฏิบัติและความรู้ที่ผูกยึดความเข้าใจของปัจเจกบุคคลในสิ่งแวดล้อมทางวัตถุที่จิตสำนึกและเอกลักษณ์ในทางภูมิภาคปรากฏขึ้นมา ศูนย์กลางของความสนใจเรื่องนี้คือ วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นระบบของความสัมพันธ์ ซึ่งโดยวัฒนธรรมนี้เองที่ความหมายถูกถ่ายทอด และวัฒนธรรมในฐานะเป็นระบบที่แบ่งแยกไม่ได้จากองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ของโครงข่ายสังคม

เนื้อหาสำคัญของภูมิภาคศึกษามุมนี้คือ ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ และความสัมพัทธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจุดที่เกี่ยวกับกรณีวัฒนธรรมหลายอย่างมีอยู่ร่วมกันและปะทะกัน แต่กลุ่มอื่น ๆ ก็ได้รับการพิจารณาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่มีการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์และวิถีชีวิตที่ทำให้เกิด “ความเป็นแบบเฉพาะแห่งทางภูมิภาค” (regional specificity) ขึ้นมา

ที่มาของฐานทางทฤษฎีที่สำคัญของภูมิภาคเอกลักษณ์คือ “ทฤษฎีข่าวสาร” (information theory) จากมุมมองของทฤษฎีนี้ สมาชิกทั้งหลายของกลุ่มทางภูมิภาคอาจถูกเชื่อมโยงโดยผ่านกระบวนการสื่อสารแบบเจาะจงอย่างหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องการคิดแบบกลุ่มเกี่ยวกับสถานที่และพื้นที่ วิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรมอาจมีบทบาทสำคัญและเป็นปัจจัยสำคัญในการแยกความแตกต่างทางภูมิภาค นอกจากนั้น ที่ตั้งทางพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์ เช่น ศูนย์ที่เป็นเมือง (urban node) ก็ยังอาจได้รับการพิจารณาว่าสำคัญอีกด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า ในแนวคิดนี้ วัฒนธรรมถูกให้ความหมายอย่างมีเคยถูกให้มาก่อนในแนวภูมิภาควิทยา (chorology) ตัวอย่างเช่น สำหรับชาวเออร์ วัฒนธรรมมีความสำคัญทางภูมิศาสตร์โดยผลกระทบของมันต่อภูมิทัศน์ที่สังเกตเห็นได้และถูกวิเคราะห์ผ่านสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้นซึ่งมีลักษณะทางวัตถุ ซึ่งแยกความแตกต่างสังคมหนึ่งออกจากอีกสังคมหนึ่ง จริงอยู่นักภูมิศาสตร์ภูมิภาคอย่างชาวเออร์อาจพิจารณาความหลากหลายของลักษณะทางวัฒนธรรมที่

เป็นวัตถุ เพื่ออธิบายการแยกความแตกต่างทางภูมิภาคของโลก แต่การวิเคราะห์ภูมิภาคในเชิงวัฒนธรรมในปัจจุบันจะไม่ให้ความสนใจสิ่งแวดล้อมทางวัตถุในข้อเช่นว่านี้ สำหรับภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่แนวนี้ ความสนใจที่ให้คือ “วิธีคิด” เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ความสำคัญที่ทำให้เป็นอันดับต้นของภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวนี้คือ วัตถุประสงค์ของมนุษย์ ซึ่งให้ความรู้สึกแก่สถานที่และภูมิภาค ภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวนี้ริเริ่มโดยสำนักภูมิศาสตร์ฝรั่งเศส แต่เพิ่งได้รับการพัฒนาในช่วงที่ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ได้ปรากฏขึ้นมาเอง

อนึ่ง นักภูมิศาสตร์ภูมิภาคร่วมสมัยนำแนวคิดที่ว่าด้วยวัฒนธรรมในฐานะเป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ทางสังคมมาแทนที่ความคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับความคิดหรือวัฒนธรรมแบบกลุ่มในฐานะเป็นมรดกและการปรับตัวทางภูมิภาค กิลเบิร์ตกล่าวถึงความคิดดั้งเดิมแบบนี้ว่า ยังมีอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยในวรรณกรรมเกี่ยวกับภูมิภาคที่เป็นภาษาอังกฤษ แต่ความคิดดังกล่าวก็ถูกท้าทายในระยะหลัง เมื่อนักภูมิศาสตร์วัฒนธรรมที่พูดภาษาอังกฤษเริ่มยอมรับทัศนะเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ถูกสร้างในทางสังคม ตามทัศนะนี้ สิ่งที่เป็นเนื้อหาทั้งของภูมิศาสตร์ภูมิภาคและของการศึกษาพัฒนาการทางภูมิภาคที่สร้างจากการก่อรูปสัญลักษณ์คือ ระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงปัจเจกบุคคลและกลุ่มเข้าด้วยกัน โดยระบบความสัมพันธ์นี้เองที่จะสร้างไว้ซึ่งการเหนี่ยวยึดความคิดเกี่ยวกับโลกธรรมชาติชุดหนึ่งที่เกิดเป็นวัตถุศึกษาของภูมิศาสตร์ภูมิภาค และการศึกษาพัฒนาการทางภูมิภาคของการก่อรูปเอกลักษณ์

หัวข้อบรรยาย 13.4

ภูมิภาคในฐานะเป็นสื่อกลางสำหรับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

สำหรับนักภูมิศาสตร์บางคนแล้ว บทบาทของการครอบงำและอำนาจภายในสังคมเป็นปัจจัยสำคัญในการแยกความแตกต่างในทางภูมิภาค นักภูมิศาสตร์เหล่านี้เปลี่ยนความสนใจไปยังความหมายที่กว้างยิ่งขึ้นของภูมิภาคทางวัฒนธรรม ซึ่งยืมมาจากแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ การเมืองว่าด้วยความมีลักษณะเฉพาะแห่งทางภูมิภาคอีกเช่นกัน นักภูมิศาสตร์เหล่านี้อ้างถึงภูมิภาคในฐานะเป็นสื่อกลางสำหรับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยยืนยันว่า สื่อกลางเหล่านี้มีบทบาทขั้นพื้นฐานในการผลิตและในการผลิตซ้ำซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคม จุตรวมพุ่งไปที่ความสัมพันธ์ที่เชื่อมเข้าด้วยกันซึ่งปัจเจกบุคคลและกลุ่มภายในสังคมซึ่งเกี่ยวกับทุกแง่มุมของชีวิตทางสังคม

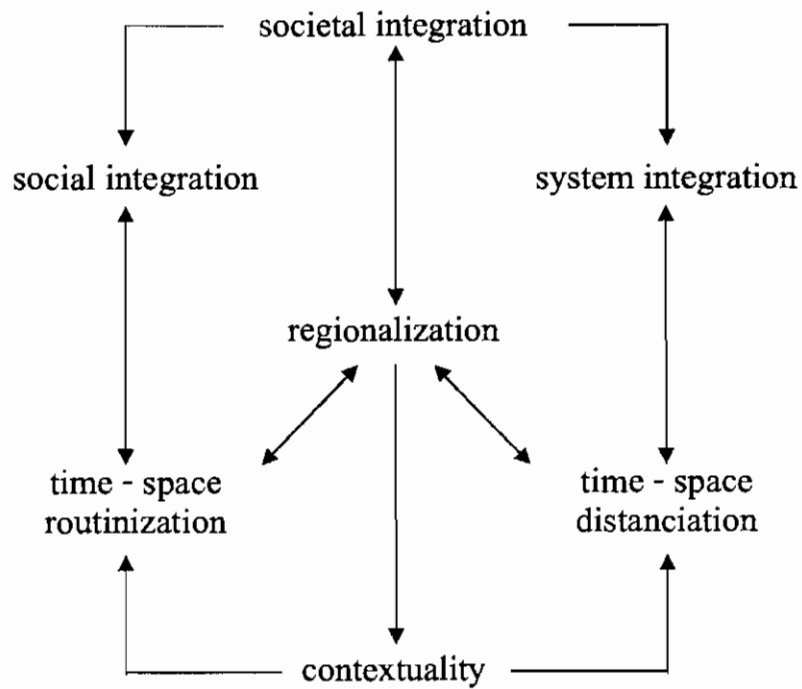
ตั้งแต่เศรษฐกิจไปจนถึงวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ ข้ออ้างของบุคคลเหล่านี้คือ การเรียกร้องในมุมมองทางการเมืองของภูมิภาค

ความพยายามที่จะให้ความหมายภูมิภาคโดยผ่านการปฏิสัมพันธ์เหล่านี้มีรูปแบบที่แตกต่างกัน ในหัวข้อนี้ จะพิจารณาโดยย่อเกี่ยวกับการสร้างแนวคิดเกี่ยวกับภูมิภาคสองรูปแบบ รูปแบบแรกเป็นการมองภูมิภาคในฐานะเป็น “สถานที่เกิดเหตุ” (locale) และรูปแบบที่สองเป็นการมองภูมิภาคในฐานะเป็น “ดินแดน” (territory) โดยภูมิภาคทั้งสองอย่างนี้มีที่มาต่างกัน กล่าวคือ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิภาคในฐานะสถานที่เกิดเหตุมีส่วนสัมพันธ์กับนักภูมิศาสตร์ซึ่งพูดภาษาอังกฤษ ส่วนภูมิภาคในฐานะดินแดนเป็นผลผลิตของสำนักภูมิศาสตร์ฝรั่งเศส

มุมมองต่อภูมิภาคในฐานะสถานที่เกิดเหตุได้รับการเสนอโดยนักภูมิศาสตร์ที่เสนอให้พิจารณาภูมิภาคในฐานะเป็นที่ตั้งทางกายภาพสำหรับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งคุณสมบัติของมันถูกใช้โดยวิธีที่ยากที่จะอธิบายโดย “ตัวกระทำ” (agent) ทั้งหลายในการประกอบเข้าด้วยกันทางกายภาพที่มีความหมายของการปะทะทั้งหลายที่ทอดผ่านพื้นที่และเวลา บุคคลเหล่านี้เสนอการก่อรูปที่เคร่งครัดมากยิ่งขึ้นในแนวคิดทางภูมิภาค ความคิดหลายอย่างที่บุคคลเหล่านี้เสนอมีฐานรากจาก “สำนักการจัดโครงสร้าง” (structuration school) ในสังคมศาสตร์ ซึ่งมีแอนโทนี จิดเดนส์ (Anthony Giddens) เป็นผู้นำ ข้อเสนอหลักของสำนักนี้ถือว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมถูกจัดโครงสร้างในเวลาและสถานที่ ความสัมพันธ์ในตัวเองของการกระทำของมนุษย์และระบบสังคมและลักษณะคู่ขนานของโครงสร้าง ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดและเป็นผู้ถูกให้กำเนิดจึงเป็นข้อเสนอพื้นฐาน จากการเชื่อมโยงกับกรอบงานภูมิศาสตร์เวลาที่ยืมมาจากแฮกเกอร์สเตรนด์ ทฤษฎีการจัดโครงสร้างเสนอมุมมองต่อภูมิภาคที่ไม่เหมือนใคร สำหรับนักทฤษฎีการจัดโครงสร้างแล้ว ความสัมพันธ์ทางสังคมและพื้นที่ขึ้นต่อกันและกัน ดังนั้น การแยกความแตกต่างในทางภูมิภาคมีอาจทำความเข้าใจได้โดยปราศจากการทำความเข้าใจที่ตั้งหรือสถานที่เกิดเหตุทางวัตถุซึ่งเป็นรูปธรรม ที่ตั้งหรือสถานที่เกิดเหตุทั้งหลายล้วนตั้งอยู่ในทางประวัติศาสตร์และถูกวางเงื่อนไขในทางการเมือง หนึ่ง ทฤษฎีการจัดโครงสร้างมีฐานรากจากทฤษฎีบริบท (contextual theory) ที่ถือว่า พื้นที่ตั้งแห่งเวลา - สถานที่ และลำดับต่อเนื่องของกิจกรรมของมนุษย์ประกอบเป็นหัวใจของชีวิตทางสังคม ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ของความมีอยู่ร่วมกัน (coexistence) ความเชื่อมโยงกัน (connection) หรือความอยู่ด้วยกัน (togetherness) มากกว่าความสัมพันธ์ของความมีลักษณะคล้ายคลึงกันดังเช่นที่เป็นลักษณะของทฤษฎีประกอบส่วน (compositional theory) (ดูรายละเอียดใน Gregory, 1994, pp. 90-93) จากความคิดนี้ จิดเดนส์เสนอแนวคิดว่าด้วย

“ลักษณะในทางบริบท” (contextuality) ในฐานะเป็นการเชื่อมโยงของการปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันที่ประกอบเป็นกิจปฏิบัติในทางสังคม ซึ่งจิตเคนส์เรียกว่า “การบูรณาการทางสังคม” (social integration) อย่างหนึ่ง กับการลื่นไหลของกิจปฏิบัติในทางสังคมภายในความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของสังคมที่จิตเคนส์เรียกว่า “การบูรณาการระบบ” (system integration) อีกอย่างหนึ่ง การสร้างเขตภูมิภาคของจิตเคนส์ เป็นการสร้างเขตภูมิภาคภายใต้บริบทดังกล่าว ดังที่แสดงในรูปที่ 13.1 (ดูรายละเอียดใน Gregory, 1994, pp. 600-03)

ในทำนองเดียวกับทัศนะของนักภูมิศาสตร์ในประเทศที่พูดภาษาอังกฤษดังกล่าว คลาวด์ แรฟเฟสติน (Claude Raffestin) เสนอทัศนะเกี่ยวกับภูมิภาคโดยสร้างจากองค์ประกอบของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและอำนาจ แรฟเฟสตินเสนอภูมิศาสตร์ที่มีจุดหมายคือการวิเคราะห์ดินแดน ที่ถูกให้ความหมายในฐานะเป็นโครงข่ายของความสัมพันธ์ ซึ่งโดยโครงข่ายนี้ ชาวสารคือความรู้และกิจปฏิบัติถูกถ่ายทอดและผลิตซ้ำ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวกระทำทางสังคม คือปัจเจกบุคคลและกลุ่ม ที่พยายามเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล/สังคม/ธรรมชาติ ประกอบเป็น “เรื่องราว” (object) ของภูมิศาสตร์แนวนี้ ภูมิศาสตร์แนวนี้เน้นที่โครงข่ายทางพื้นที่ โดยผ่านโครงข่ายนี้ที่การปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น แนววิธีนี้นำไปสู่ความเข้าใจทั่วไปในการมีบทบาทหน้าที่ของสังคมในพื้นที่หรือที่แรฟเฟสตินเรียกว่า “ภูมิศาสตร์อำนาจ” จากกรอบงานของแรฟเฟสตินนี้ และจากข้อเสนอที่คล้ายคลึงกันซึ่งเสนอโดยนักสังคมวิทยา นักภูมิศาสตร์ที่พูดภาษาฝรั่งเศสหลายคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักภูมิศาสตร์จากทวีปซึ่งแรฟเฟสตินมีอิทธิพลเป็นพิเศษ ได้แสดงให้เห็นว่าภูมิภาคก็คือดินแดน นักภูมิศาสตร์เหล่านี้อ้างว่า โครงข่ายที่เป็นแบบเฉพาะแห่งภูมิภาคของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สร้างการแยกความแตกต่างทางภูมิภาค นักภูมิศาสตร์เหล่านี้ยังแสดงให้เห็นถึง วิธีที่ความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลและกลุ่มที่มีความสามารถเข้าถึงอำนาจแตกต่างกันถูกทำให้เกิดการประนีประนอมกัน โดยโครงข่ายดังกล่าว ทั้งบ่งชี้และจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว

รูปที่ 13.1 ทฤษฎีการจัดโครงสร้าง : การสร้างเขตภูมิภาคตามทฤษฎีการจัดโครงสร้างของจิตเคนส์ เป็นการสร้างเขตภูมิภาคในบริบทของความสัมพันธ์ในทางเวลา - พื้นที่

ที่มา : Gregory, 1994, p. 601

มุมมองนี้ยืนยันการกระทำแบบคู่ขนานของกระบวนการทั่วไปอย่างหนึ่งกับกระบวนการภูมิภาคที่เป็นแบบเฉพาะแห่งอีกอย่างหนึ่ง กิลเบิร์ตกล่าวว่า การให้ความสนใจที่มากยิ่งขึ้นแก่การจัดตัวทางพื้นที่ของความสัมพันธ์ทางสังคมภายในภูมิภาคของนักภูมิศาสตร์สายแรฟสตินทำให้คุณูปการของนักภูมิศาสตร์กลุ่มนี้ เป็นความหวังเป็นพิเศษสำหรับวิชาภูมิศาสตร์

หัวข้อบรรยาย 13.5

สรุป

ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่เป็นภูมิศาสตร์ภูมิภาคแนวสังคมวิทยาศาสตร์ มีอยู่สามแนวที่ให้ความหมายของภูมิภาคที่ไม่เหมือนกัน แต่ทั้งสามแนวก็ยังมีสิ่งที่มีอยู่ร่วมกัน สิ่งที่มีอยู่ร่วมกันนี้เองที่ทำให้ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ทั้งสามแนวนี มีลักษณะที่แตกต่างจากภูมิศาสตร์ภูมิภาคแบบฉบับของฮาร์ทฮอร์น ที่ให้คำจำกัดความภูมิศาสตร์ว่าหมายถึงการศึกษาการแยกความแตกต่างทางท้องถิ่น

สิ่งที่มีอยู่ร่วมกันของภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ทั้งสามแนวคือ การให้ความสนใจแก่ “กระบวนการ” (process) มากกว่าสิ่งที่กิลเบิร์ตเรียกว่า “จากที่ไร่วิตและแบบแผนที่แข็งทื่อที่ครอบงำภูมิศาสตร์ภูมิภาคของฮาร์ทฮอร์น” นอกจากนี้ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคใหม่ทั้งสามแนวนี้อย่างหลอมรวมการศึกษาของตนเข้ากับลักษณะทางประวัติศาสตร์ที่แน่นอนและชัดเจน โดยผ่านจุดศูนย์กลางรวมในกระบวนการของการประกอบส่วนทางภูมิภาคและการเปลี่ยนรูปทางภูมิภาค โดยเฉพาะการศึกษาแนวที่สามที่มีฐานรากจากทฤษฎีบริบท (contextual theory) และทฤษฎีการจัดโครงสร้าง (structuration theory) นักภูมิศาสตร์ถือกันว่าเป็น “ภูมิศาสตร์ภูมิภาคที่ประกอบส่วนใหม่” (reconstituted regional geography) อย่างชัดเจน